

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

YİTİRİLMİŞ TOPRAKLARIN İÇİMİZDEKİ İZİ: “BİZİM DİYAR”
THE TRACE OF LOST LANDS WITHIN US: “BİZİM DİYAR”

Efnan DERVİŞOĞLU*

Öz

Siyasal ve toplumsal açıdan çok önemli sonuçlar doğuran Balkan Savaşları, bu özelliğiyle Türk edebiyatına da yansımıştır. Yüzyıllarca Osmanlı toprağı sayılan Balkanların yitirilmesi ve göçler sırasında yaşananlar, birçok esere konu olmuştur. Türkiye dışındaki Türklere ve toplumsal sorunlara duyarlı bir yazar olan Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar* romanı da bu eserlerden biridir. Çokum, yazılı kaynaklardan ve gerçek hikâyelerden yararlanarak yazdığı romanda; tarihimizin bu önemli kesitini ele almıştır. 1978 tarihli roman; Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarını, Balkan Savaşları'nı ve Rumeli göçlerini kapsayan bir süreçte yaşananları, Ali Bey ailesi merkezinde gelişen olaylarla anlatır. Bu anlatışta, metinlerarasılık bağlamında değerlendirilebilecek parçalar da dikkati çeker. Çalışmamızda; Balkan Savaşları sırasında o coğrafyada yaşananların, göç etmek zorunda kalan Türklerin çektiğı sıkıntılarını *Bizim Diyar*'a yansımaları ve romanın öne çıkan özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sevinç Çokum, “Bizim Diyar”, metinlerarasılık, göç, Balkan Savaşları.

Abstract

Giving rise to important results from the political and social perspectives, Balkan Wars were also reflected in the Turkish literature. Losing the lands that were considered as Ottoman lands for many centuries and what had been lived through during the immigrations have been the subject of many books. The novel *Bizim Diyar* written by Sevinç Çokum, a writer who is sensitive to social problems and to Turks living abroad, is one of those works. In the novel based on written sources and true stories, Çokum tells about this important historical period. The novel dated 1978 developing around the family of Ali Bey, tells the story of what has been lived through during the collapse of the Ottoman Empire, the Balkan Wars and the immigration from Rumelia. In this story, the sections that can be evaluated in the context of intertextuality draw the attention. Our study dwells upon the outstanding features of the novel *Bizim Diyar*, as a mirror of what has been experienced in that part of the world during the Balkan Wars and the hardships that Turks underwent as they were forced to exile.

Keywords: Sevinç Çokum, “Bizim Diyar”, intertextuality, migration, Balkan Wars.

Tarihsel ve toplumsal olaylar, yazarların yaşamlarını etkilediğı gibi ortaya koydukları eserleri de etkiler. Bu bakımdan Türk toplumunda derin izler bırakan ve bugün bile unutulmamış olan Balkan Savaşları'nın (1912-1913) da edebiyatımıza yansısını görürüz. Balkanların Osmanlıdan kopuş süreci ve bu süreçte yaşananlar, Türklerin maruz kaldığı baskı ve zulüm, geniş kabileler halinde göç eden insanların yaşadığı büyük trajediler, tarih sayfalarından edebî eserlere yansır. Sâmihâ Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* (1948), Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Acısı* (1975), *Acılar Masal Oldu* (1981) adlı romanları, Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar'ı* (1994), Mehmet Türker'den *Bozgun Zamanı* (2006), İsmail Bilgin'in *Elveda Balkanlar'ı* (2007) bu eserlerden sadece birkaçıdır. Sevinç Çokum'un 1978'de -yazarın ikinci kitabı olarak- yayımlanan romanı *Bizim Diyar* da konusunu Rumeli'nin yitirilmesinden alır ve Ali Bey ailesi ekseninde gelişen olayları anlatır.

* Yrd. Doç. Dr. Efnan Dervişoğlu, Kocaeli Üniversitesi, Kandıra MYO.

Türkiye Dışındaki Türkler ve Tarih Karşısında Sevinç Çokum

Dış Türkler konusundaki hassasiyetiyle de bilinen Sevinç Çokum, konuya ilgisini ve görüşlerini dile getirmekle kalmayıp eserlerine de taşımış; Nesrin Tağızade Karaca'nın deyişiyle, "tarih-roman ilişkisi içinde değişik coğrafyalardaki Türk kültür birikimini konu ve malzeme olarak almış, insana odaklı 'insanı ayakta tutan ne varsa onları savunuyorum' diyen özgün ve üretken kalemlerden biri olmuştur." (Tağızade Karaca, 2006: 290)

1989'da, İsa Kocakaplan'ın sorularını cevaplayan yazar, Türkiye dışındaki Türkler söz konusu olduğunda geçmişin iyi bilinmesi gerektiğini, kimi romanlarının; bu bilinci geliştirmeye yönelik olduğunu belirtir ve şöyle der:

"Geçmiş veya tarihin bir safhasını anlatmak bana göre halihazıra ve yarınlara ışık tutmak anlamını taşır. Geçmiş, halihazır ve gelecek birbirine bağlı olan zaman parçalarıdır. Dünü yazmak, bugünün insanında milli şuuru uyanık tutmak açısından da başvurulacak bir yoldur. Sanatkarlar milli varlığın tehlikeye düştüğü durumlarda bu yolu seçerler. Geleceği hesap ederek geçmişte yaşanmış örnekleri sanat vasıtasıyla işlemek bazen sanatın gayesi haline gelir.

Bugün Dış Türkler dediğimiz vakit onun geçmişini, aradaki kopuklukları iyi bilmemiz gerekiyor. Bu ifadenin gerisindeki dünya ve kültür bilinmezse, bu günkü bazı meselelere çözüm getirmede elbette güçlük çekilir. Onun için Bizim Diyar, Rumeli'nin geçmişine, Hilal Görününce, Kırım Türklüğünün dününe projektör tutar." (Kocakaplan, 1989: 34)

2003'teki bir söyleşide, romanlarının iki safhada değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen yazar, *Bizim Diyar*, *Hilal Görününce* ve *Ağustos Başağı* romanlarının "tarihî romanlar" olarak birinci safhayı; *Karanlığa Direnen Yıldız* ve *Deli Zamanlar*'ın da daha yakın bir dönemi anlatan romanlar olarak ikinci safhayı oluşturduğunu belirtir; tarihî romanlarının "hiçbir zaman sadece yazılı belgelerden yola çıkılarak yazılmadı"ğın vurgulayarak da şöyle der: "Benim bir yönüm var; önce kendimi inandırmalıyım. İnanmadığım şeyi yazamadım hiç. Dolayısıyla bu romanların ana damarı sözlü kaynaklardı. Olayları yaşamış olanlar yahut onların torunlarının anlattıkları..." (Kocakaplan, 2003: 23) Bu noktada, Sadık Tural'ın "tarihin romanlaştırılması" konusunda söyledikleri akla gelebilir. Şöyle der Tural: "Tarih romancısı, vesikanın ortaya koyduğu malzemeyi önce öğrenir; sonra kendisine tesir eden unsurlar arasında seçmeler, ayıklamalar yapar; daha sonra da, edebî yaratmanın sihri ile onlara can verir." (Tural, 1991: 195)

Çokum da söz konusu tarihsel gerçekler olunca birtakım belgelere, anılara başvurmadan edemez; aslında yazar için bunlar hep vardır ve romana kaynaklık etmek için sıranın kendilerine gelmesini beklemişlerdir. *Bizim Diyar*'dan hareketle şunları söyler yazar:

"Bizim Diyar'da bugünkü Makedonya sınırları içinde bırakılmış maddî-manevî zenginlikleri kayıvalidemden dinlemiştim. Hatta bu romanın yazılmasından yıllar önce elime geçen Rumeli topraklarına ait eski yazı tapular, zihnime Bizim Diyar'ı o zamandan kazımıştı. Bu bilgiler yazmak için gereklidir ama yetmez. Bağlantılar kurup kişilerle tanışacak veya kişilerin yerine geçeceksiniz. Öyle ki gece rüyanızda bile bu insanlarla uğraşacaksınız. Bütün bunlar sırasında yani yazarken, hele hele yoğunlaşmışsanız öyle eş dost gezmeleri, görüşmeleri pek olmaz. Romanla bağlantınız kopmamalı, sizin kurgu dünyanız zedelenmemeli." (Kocakaplan, 2003: 24)

Sevinç Çokum'un bu sözleri, Hilmi Yavuz'un 1997 tarihli bir söyleşide Feridun Andaç'a söylediklerini düşündürüyor. Bu düşünüş, edebiyatın; insanı ve onun serüvenini anlatan özelliğine de uygun düşüyor.

"Romancının yapması gereken, belli bir tarihsel olayı karakterlerinin içinden vermesidir. Bu önemli. Çünkü tarihsel bir olayın inşa edilmesi demek, o romanda bireyin inşa edilmesi demektir. Bireyi ortaya koymadan, birey olduğunu kavramadan o tarihsel olayı onun bilincinden vermenin olanağı yok. Nasıl görüyoruz o adamı, nasıl bir adam. Önce romancı kendi tiplerini tanımak zorunda. Biz onların dünyaya nasıl baktıklarını bilmeliyiz." (Andaç, 2002: 249)

Alman yazarı Alfred Döblin'in "Der historische Roman und wir" başlıklı yazısında dile getirdiği, tarihsel romanın; her şeyden önce bir roman olduğu, tarih olmadığı görüşünü öncelikli tutan bir tanımlamada bulunan Turgut Gögebakan, "tarihsel roman"la ilişkili olarak şöyle der: "Döblin'in imlediği roman niteliği başta gelmek üzere, herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın, ama sanatsal biçimde aktaran bir roman türüdür. Yani yazar hem tarihsel bir olayı belirli bir bilinç düzeyinden yola çıkarak irdeleyecek hem de yapıtının roman olma niteliğini hep göz önünde bulunduracaktır." (Gögebakan, 2004: 15) Tarihin, insanların yaptığı tarihi insanlardan soyutlayarak anlatan bir bilim olduğunu belirten Fethi Naci de "roman"ın bir edebiyat türü olduğunu vurgulayarak şunu söyler: "Unutmayalım: Bir bilimdir tarih. Oysa roman bir edebiyat türüdür; tarihi, tarihsel olaylar olarak değil, bu olayların insanlar üzerindeki etkileriyle anlatır, yani insanları anlatır, somut insan çatışmalarını anlatır, roman, bunun dışına çıkarsa edebiyatın da dışına çıkar." (Fethi Naci, 1986: 47) Bu noktadan bakıldığında Tağızade Karaca'nın; Sevinç Çokum'un romancılığına dair söylediği "insana odaklı" nitelemesi, yazarın romancı kimliğinin bir özelliği olması yanında "tarihsel roman"dan bekleneni vermesi yönünde de değerlendirilebilir.

Romanlarını; gerçekte yaşanmış olaylardan, belgelerden hareketle kaleme alan yazarın, kurmacanın kendi evrenine ihtiyaç duyduğu bilinciyle yola çıktığı, *Bizim Diyar*'ın da bu anlayışın ürünü bir roman olduğu söylenmelidir. Bilge Ercilasun'un Sevinç Çokum'un dört romanıyla ilgili makalesindeki görüşleri, birçok açıdan *Bizim Diyar* için de söz konusu edilebilir: "Çokum romanlarında büyük ölçüde belgelere dayanır ve gerçek hadiselerden yola çıkar. Bu da onun gerçekçi bir yazar olduğunu gösterir. Bu arada bir romancı, daha doğrusu bir sanatçı olarak, hayalden ve hayal gücünden de faydalanır, romanlarını gerçek olaylar ve kurgusal karakterlerden meydana getirdiği hayal-hakikat sentezi üzerine kurar." (Ercilasun, 2009: 105) *Bizim Diyar*'ı var eden de işte bu sentezdir ve roman tarihsel gerçeklikle birlikte kendi gerçekliğinde ilerler.

Bizim Diyar'da kronolojik sırayı takip eden Sevinç Çokum, tarihsel olay ve durumları diyaloglar aracılığıyla aktarır. Roman boyunca bir ailenin yakın çevresiyle birlikte yaşadıklarına tanık olan okur, Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarından cumhuriyetin ilanına dek yaşananları kapsayan bir sürecin önemli noktalarını bu diyaloglar ve edebî eserin imkânları dâhilinde izleme fırsatı bulur.

"-Ne yöne bakacağımızı şaşırдық. Oğlumuzu, Ethem'i Dersaadet'e göndermişiz. Bir isyan çıktığını biliriz, o kadar. Ne ister bunlar bre Hoca?"

-Mektepli zabıtlere düşmandırlar. Bunların başında Derviş Vahdeti vardır. Bir de Hamdi Çavuş. Toplayıp ehaliyi yollara dökülmüşler.

-Allah yolundan ayrılan mı olmuştur Rıza Hoca? Niye başkaldırır bunlar? Mahmut Şevket Paşa'dan emir geldi denildi. Böylece trenle yola çıkıldı. Bu zabıtlerin içinde Kulle Kahveleri'nden Zübeyde Hanım'ın oğlu Mustafa Bey de varmış.¹

Söz konusu tarihsel süreçte yaşanan olay ve durumları aktaran bazı parçalardan alıntılara, burada yer verelim:

"(...) Savaş başlamıştı. Şimdi yollarda görülen daha çok cephelere giden askerlerdi. Tırhala'ya, Yenişehir'e, Golos'a doğru. 'Girit'i bırakmaz bu Yunanlı. Epir'e de göz dikmiştir.' diyordu Faik Bey." (s. 52)

"-Reval, dedi Rifat. Çar Nikola'yla, İngiltere Kralı Edvard Reval'de bir görüşme yapmışlar. Bizim aleyhimize kararlar alındığı söylenilmektedir." (s. 126)

"Diyorsun ki, 'Balkanları bırakıp nerelere gittin?' Hangi yana koşacağımızı ben de şaşırđım. Bu İtalyan belâsını defetmek mecburiyetindeyiz." (s. 184)

¹ Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*, 3. Baskı, Cönk Yayınları, s. 159-160 (Makaledeki alıntılar, romanın bu baskısına aittir). Murat Koç'un ifadesiyle; romanda isyan, "mektepli ve alaylı zabıtlar arasındaki çatışmaya bağlanır. Alaylı zabıtlar Derviş Vahdeti ve Hamdi Çavuş önderliğinde isyan etmişlerdir. 31 Mart'tan sonra II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Padişah'a bağlı olan Ali Bey'i derinden yaralar. Ali Bey Selânik'e gidip onu ziyaret etmek ister." [Murat Koç (2005). *Türk Edebiyatında İttihat Terakki (1908-2004)*, İstanbul: Temel Yayınları, s. 311.]

“(…) Onca asker kırılıp dökülmüştür, onca müslüman. Rumeli’de Rum’u, Bulgar’ı, Sırb’ı, Karadağlı’sı topunu tüfeğini yığıp, bize karşı birleşmişlerdir.” (s. 188)

“-Ordumuz Edirne’ye doğru yola çıktı, dedi arabacı. Kışın kıyamet koptydu buralarda. Babiali baskını oldu. Edirne için. Bu adamlar, kelleyi koltuğa almışlardır. Bırakılır mıydı Edirne Bulgar’a? Bunun için baskın yapıldı. Nazım Paşa’yı Yakup Cemil derler bir zabıt vurdu. O ihtiyar Kâmil Paşa’yı sadarettten aldılar. Lâkin yerine getirilen Mahmut Şevket Bey bir suikaste kurban gitti.” (s. 229)

“(…) Sonra Edirne… Çoktandır yüzlerindeki o acılı çizgiler silinmişti. Edirne’nin kurtarılmasıyla daha bir güvenliydiler.” (s. 236)

“(…) İki Alaman gemisinden söz edilir. Harbe girilecekmiş denilir.” (s. 241)

“Daha sonraki aylarda yeniden Ziya Dede’nin odasına toplanır oldular. Mudanya Mütarekesi, Lozan konuşuluyordu.” (s. 262)

“(…) Cumhuriyet ilân edildi diye sevinçleri göğü tutmuştur.” (s. 266)

Romanda, “93 Harbi” diye anılan ve 1877-1878 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı’nın sıkça bahsi geçer: “Şimdi bu Balkan toprağı sallanıyor kızım hey! Doksan üçte çok kimseler göç ettiydi. Yalnız Palanka’da beşyüzden fazla insanımız telef olmuştur. Biz çok acılı günler gördük.” (s. 14) “Hoş tutulmuş gâvurun diklenip anamızı babamızı kırdığı günler aha şuracıktadır! Doksan üçte bizi sürdüğü, camilerimizi, köylerimizi yaktığı aha şuracıktadır.” (s. 24)

Yakın tarihimizin önemli kuruluşlarından olan İttihat ve Terakki; Osmanlı Devleti’nin çöküş yılları, I. Dünya Savaşı’na girmesi ve savaşın ağır bir yenilgiyle sonuçlanması sürecinde yaptıklarıyla günümüzde de hâlâ tartışılan siyasal bir oluşumdur. Cemiyet, meşrutiyet yönetiminin yeniden yürürlüğe girerek; özgürlüğe, can ve mal güvenliğine yer veren bir yönetimin sağlanması amacıyla çıktığı yolda, II. Abdülhamit’i tahttan indirmiş ve II. Meşrutiyet’i ilan ettirmiştir.

Günlük siyasal-toplumsal tartışmalar, yazarlarımızı da yakın tarihimize yöneltmektedir. Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve savaşa girmesi döneminde belirleyici rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Bizim Diyar’*da da etkili bir kuruluş olarak dikkati çeker. Haşim Bey’le Rifat arasında geçen konuşmada Haşim Bey şunu söyler:

“(…) Oğlum, İttihat ve Terakki Cemiyeti nedir sence? Üç beş iyi niyetli adamın kıyıda köşede, izbe yerlerde, gizlilikle fısıldaşmalarıyla doğuvermiştir. Sonra Parisli züppeler bu işi kendi hayallerine uyan tarafıyla yakalayıp neşriyata girişmişlerdir. Birbirimize dayana dayana suya bir iskele kurulmuştur. Aramızda bir Türk gibi düşünebilen kaç kişi vardır? Birşeyler yapılsın, bir değişiklik getirilsin de, ne olursa olsun. Çoğu böyle düşünür.” (s. 154)

Romanda, İttihat ve Terakki’nin oluşumu, cemiyetin kendi içindeki farklı fikirler; Osmanlı yönetiminin uygulamalarına bakışı; “ıslahat”, “hürriyet”, “eşitlik” gibi kavramlara ilişkin görüşleri, özellikle Haşim Bey’in yazışmaları ve konuşmaları ile okuyucuya aktarılır:

“Haşim Bey Ali Bey’in sözlerini hatırladı. ‘Devlet, gâvura borçlu bir devlettir. Ama bu borçlanmanın öncesi var. Yalnız, Abdülhamid’e yüklenmek hatadır. Yahu bu hürriyet dediğiniz şey, gâvurun bizi bütün bütün mahvetmesi için aralanmış kapıyı ardına kadar açmak mıdır? Hürriyet… Köylerimizi yakıp yıkmakta olan Bulgar’a Sırb’a verilecek olan nedir peki? Onun da adı hürriyet mi?’ ” (s. 35)

İdadi hocası Haşim Bey’le II. Abdülhamid hayranı Ali Bey arasındaki çatışma dikkat çekicidir ve Hidayet Özcan’ın ifade ettiği üzere; “Osmanlı devletinin hemen bütün kurumlarında yaşanan çatışmaların minyatürü, küçük bir modelidir.” (Özcan, 2003: 35) Bu çatışmadan çok daha büyüğü, Ali Bey’le oğlu Rifat arasında yaşanır. Haşim Bey’in meşrutiyetçi fikirlerine karşı olan Ali Bey, fikirlerine karşı çıktığı oğlunun eylemlerine; hele hele padişahı tahttan indirmek için dağa çıkmasına şiddetle itiraz eder; oğlunu öldürmek için tüfeğe sarıldığı görülür.

Romanda; Osmanlı Terakki Cemiyeti, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Ahrar Fırkası gibi kuruluşlar yanında Sultan Abdülhamid, Sultan Reşad, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo; cemiyetin Paris şubesi başkanlığını yürüten Ahmet Rıza, Nâzım Bey (Doktor Nâzım), Murat Bey (Mizancı Murat); İttihat ve Terakki'ye muhalefeti ile tanınan ve Ahrar Fırkası'nın kurucusu olan Prens Sabahattin, "Kulle Kahveleri'nden Zübeyde Hanım'ın oğlu Mustafa Bey" (s. 160)², Mahmut Nedim Paşa, Ali Suavi, Talat Bey, Refet Paşa, Resneli Niyazi, Bulgar çarı Ferdinand, Rus generali İgnatıyef gibi önemli isimlerle karşılaşırız.

Enver Bey'in romandaki yeri, anılmanın ötesindedir. Akrabadan Enver Bey'in, Ali Bey'in konağına gelişleri, komşu kızları arasında da yankı uyandırır. Haşim Bey'in arkadaşı, "hürriyeti getirecek"tir (s. 123). İlerleyen sayfalarda onun sultanla nişanlandığı haberini alan³ Kerime'nin ne denli üzüldüğüne de tanık olunur.

"(...) Vagondan inen Enver Bey'e yol açılıyor. Kerime o selin ortasında oraya buraya çarpan bir ağaç dalı gibi... Sürükleniyor, itiliyor... Sonra Enver Bey'in hilâlli fesî. Sonra, bu heyecana, bu taşkınlığa alışverişmiş görünen sakin, kararlı yüzü, kısa bir süreyle görünüp kayboluyor." (s. 151)

"(...) Enver Paşa şehid düşmüş. Evvelce hürriyet kahramanı diye nam salmıştı. Bu Enver Paşa, yiğit bir askerdi." (s. 261)

Sevinç Çokum, bilim insanı titizliğiyle yaptığı tarih, toplum, kültür araştırmalarından eserlerinde yararlanır; ete kemiğe büründürdüğü roman kahramanları, gerçek kişilerle aynı kurgu içinde yer alırken tarihsel ve toplumsal gerçekler de estetik bir dil aracılığıyla yorumlanmış olur.

Yazar, Adnan Özer'in kendisiyle yaptığı bir görüşmede şunu söyler: "... benim bir senaryom var, *Yeniden Doğmak*, dizi film yapıldı o, TRT yayınlamıştı 80'lerin sonunda. Çağırdılar beni, 'Bulgaristan'da 83-84'te yaşananları yazacaksınız' dediler. Ben çok bilmiyordum Bulgaristan'ı ama *Bizim Diyar* diye bir romanım vardı Rumeli Balkan Savaşı'nı yazmıştım; bir temelim vardı. Sonra bana mektuplar geldi, orada yaşanan zulümleri anlatan mektuplar, gittim o aileleri buldum. *Yeniden Doğmak*'ta anlattığım Aysel'in ailesiyle görüştim; ailesi Türkiye'ye gelmişti ama Bulgaristan izin vermiyordu kızın gelmesine. Sonra sınırdan kaçarak gelen aileler vardı, onları bulduk. Hepsiyle görüşüp teybe aldım konuşmalarını. Bulgaristan tarihini okudum. Ve sonra yazdım o senaryoyu." (Özer, 2014: 9)

Tarihsel gerçekler söz konusu olduğunda; tanıklıklar, yaşayanların tespitleri önemlidir. Çokum'un örneklediği araştırmacı yanı, gerçekçi bir yazarın doğruyu arama çabası olarak değerlendirilebilir.

"Bizim Diyar" da Konu ve Olay Akışı

Usturumca'da yaşayan Ali Bey ailesinin çevresinde gelişen olayları anlatan "Bizim Diyar", Abdülhamit döneminde başlayıp Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarını, Balkan savaşlarını ve Rumeli göçlerini kapsayan bir süreçte yaşananları, Ali Bey ailesi ekseninde ele alır.

Köklü ve zengin bir aileden gelen Ali Bey'le karısı Gülsüm Hanım'ın; Pembe, Asiye ve Kerime adlarında üç kızı ve Rifat adında bir oğulları vardır. Ailenin vefat etmiş bulunan dedesi Abdullah Bey de Rumeli toprağına hizmetlerde bulunmuş, saygın bir zattır. Gülsüm Ana; yoksulu koruyup kollayan, muhtaç durumdakilere yardım eden, kızlarıyla birlikte saygı uyandıran bir kadındır. Sezai Coşkun'un deyişleriyle; onun "yaşadığı gündelik hayat, Balkanlardaki Türk toplumunu temsil etmektedir." (Coşkun, 2009: 287)

² Romanda Gülsüm Ana, damadı Ethem'e çıkışarak şöyle der: "Komşunuz Zübeyde Hanım'ın oğlu Mustafa Kemal Bey'in kurduğu cemiyetten ayrıldın. Oldun ittihatçı sen de." (s. 186-187) Burada sözü edilenin, "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" olduğunu hatırlatmak, yararlı olacaktır.

³ Enver Bey, 1909'da, Sultan Reşad'ın yeğeni Naciye Sultan'la nişanlanır; 1914'te de evlenirler. [Sina Akşin (2005). *Türkiye Tarihi 4 / Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 50-51]

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sırasında; Türk, Sırp, Bulgar, barış ve anlayış içinde yaşarken zamanla bu hoşgörü ortamından uzaklaşılır. Rıfat subay olur ve cepheden cepheye koşar, Rıza Hoca'nın kızına âşıktır; ama kavuşmaları gecikecektir.

Türklerle azınlıkların bir arada yaşaması imkânsız hale gelmiştir. Rıfat, askerleriyle bir köye baskın düzenler; silah ve Mihail adındaki çeteciye aramaktadır; köyün camiinde ezan okutup namaz kıldırır. Mihail, Rıfat'ı öldürmeyi hedefler; ama Rıfat'ı sıyrıp geçen kurşun, babası da askerde ölmüş olan Recep'e isabet ederek onu öldürür. Rıfat, Mihail'i yaralar ve adalete teslim eder; ne var ki Mihail meşrutiyetin ilanından sonra bir konsolosun araya girmesiyle serbest kalacaktır.

Abdülhamit'e İstanbul'da cami çıkışında bir suikast düzenlenir. Ülke, Abdülhamitçiler ve hürriyetçiler olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu ikilik, Ali Bey ailesinde de mevcuttur. Rıfat'ın babası Ali Bey padişah taraftarı iken, dayısı Haşim Bey hürriyetçidir ve Abdülhamit karşıtlarının Selanik'teki fikir babası sayılmaktadır. Osmanlının gücünü yitirmesi, her bakımdan hissedilir. İki kurşun yarasıyla evine dönen oğlu şerefine ziyafet veren Gülsüm Hanım, neredeyse sofrasında ağırlayacak misafir bulamaz; konağın eski şatafatlı günleri, Osmanlının eski günleri gibi geride kalmıştır çünkü. Farklı dinlerden olanların bir arada yaşadığı huzurlu günler de... Pembe, Saffet Bey'le evlenerek Üsküp'e yerleşmiştir; işini bilen biri olan Saffet Bey, yanında Stefan adında bir Sırp'ı çalıştırır; bu sayede Rum'a, Bulgar ve Arnavut'a karşı çiftliğinin korunduğunu düşünür.

Romanın başlarında binbaşı olan Enver Bey, Ali Bey ailesi ile akrabadır; Kerime'nin zaman zaman konağa gelen Enver Bey'i sessiz sedasız sevdiği romanın ilerleyen sayfalarında anlaşılır. İttihatçılar özellikle Rumeli'de hızla yayılırlar. Rıfat, Abdülhamit'i tahttan indirmek gayesinde olanlardan biri olarak babasıyla karşı karşıya gelir; Ali Bey tüfeğini oğluna çevirdiğinde Kerime bir çılgınlıkla öne atılır; bu sayede mermi hedefini bulmaz. Rıfat, meşrutiyet için Niyazi Bey'in yanına dağa çıkar. Bu arada halasının oğlu Ağâh, Radoviçe'de halkı meşrutiyet aleyhine ayaklandırmıştır; ancak Rıfat'ın burada, hürriyeti, meşrutiyeti öven konuşmalar yapmasıyla bu karşı duruşlar da engellenir. Meşrutiyetin ilanı büyük sevinç yaratır; Hristiyanlarla Müslümanlar kucaklaşırlar. Enver Bey, Rıfat'ın da bulunduğu Selanik'e gider. Rıfat, Haşim Bey, Enver Bey, meşrutiyetin ilanı ve meclisle her şeyin düzeleceğini sanmaktadır; ancak azınlıkların da meclise girmesini sağlayan meşrutiyet, umulanı getirmemiştir.

Usturumca'ya giren Bulgarlar Ali Bey'i öldürürler. Gülsüm Hanım, kızları, torunları ve gelinini alarak Selanik'e göçmeye başlar. Ali Bey'in kardeşi Sacide Hanım ve ailesi de Radoviçe'den hareket etmiştir; ancak Cemil Bey'in ölümü gecikmez. Ali Bey konağının dadısı Nuriye Hanım'ın ölümüyle başlayan eksilme, roman kişilerinin birer birer ölmesiyle devam edecektir. Gülsüm Hanım'ın gelini Zeynep, yolda çeteciler tarafından kaçırlır; babası Rıza Hoca hayatını kaybeder. Güç koşullarda ve kayıplar vererek Selanik'e ulaşan aile, İstanbul'a gidecek gemi için beklerken Haşim Bey vurulup öldürülür.

Aile İstanbul'a ulaştığında oğulları ve damatlarının izlerini kaybetmiştir. Rıfat tifoya yakalanır, İstanbul'a getirilir, cephede ölmeyecek olmanın üzüntüsü içinde göçüp gider. İstanbul'un işgali sırasında Gülsüm Hanım da ölür. Kızlar, Asiye'nin çocuklarına bakmak, hayatlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda kalırlar. Asiye'nin kocası Ethem de İstanbul'dadır; ama kimsenin bundan haberi olamamıştır; Gülsüm Ana'nın "Balkanların keskin rüzgârı" dediği oğlu Rıfat'ın ve diğer kaybettiklerinin adlarını torunlara koyma ümidi ile avunurlar.

Balkanlarda Çözülme ve "Bizim Diyar"dan Ayrılış

Slavları birleştirip Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını Slav devletleri arasında paylaşmak ve Boğazlara yerleşmek, Rusların iki önemli amacıydı; 13 Mart 1912'de imzalanan Sırp-Bulgar ittifak antlaşması, bu politikanın ilk meyvesi sayılabilir. Bunu, 29 Mayıs 1912 tarihli Bulgar-Yunan ittifakı izler. Karadağ ve Bulgaristan'ın ağustos ayında sözlü bir ittifak yapması ve yine Karadağ'ın, iyi ilişkiler içinde olmadığı Sırbistan'la ittifakta bulunması

(6 Ekim 1912), Balkan devletlerinin birlikte hareket etmesine imkân sağlar. İlk Karadağ, sonra Bulgaristan ve Sırbistan, ardından da Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder.

Savaş hazırlıklarını iyi yürütemeyen Osmanlı ordusu, sevk ve idaredeki birtakım aksaklıklar yüzünden her cephede yenilgiye, tahmin etmediği bir bozguna uğrar; Bulgarlara karşı Çatalca'ya kadar -bütün Trakya'yı bırakarak- çekilmek zorunda kalır. Sırbistan karşısında da Kumova'da yenilen Osmanlı ordusu, Yunanlıların Selanik'i ele geçirmelerine de engel olamaz. Bozcaada, Limni, Samotraki, Taşoz adaları, Yunanistan tarafından işgal edilir. Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında, Londra'da (30 Mayıs 1913) imzalanan barış antlaşması ile Girit hukuken Yunanistan'a bırakılır. Midye-Enez hattının batısında kalan topraklar kaybedilir. Ege adalarının geleceği ve Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi, büyük devletlerin kontrolüne geçmiştir. Edirne de Bulgaristan'a geçmiş; Bulgaristan, Kavala ile Dedeoğaç arasındaki toprakları alarak Ege Denizi'ne ulaşmıştır. Bütün bu gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesi, siyasal boşluklar doğurur; Balkan devletleri de birbirlerine düşerler.

Yunanlılar, Bulgarların Ege kıyısına ulaşmış olmasından büyük rahatsızlık duyar. Sırbistan, Sırp-Bulgar ittifakının belirlediğinden daha büyük bir bölgeyi ele geçirir ve bunda ısrarcı davranır; bu durum, Sırbistan ve Yunanistan'ı birbirine yaklaştırır. Bulgarlar her ikisine de saldırı düzenlerler; ama yenilgiye uğrarlar. II. Balkan Savaşı'ndan yararlanan Osmanlı Devleti ile Romanya, Bulgaristan'a karşı savaşa girerler. Romanya, Bulgar Dobruca'sını ele geçirir. Osmanlı Devleti de tarihi bir önem taşıyan Edirne'yi geri alır. II. Balkan Savaşı sonucunda Bulgaristan'la diğer Balkan devletlerinin imzaladıkları Bükreş Antlaşması gereği Tuna'nın güneyinde yer alan ve Güney Dobruca'yı da kapsayan bölge, Romanya'ya; Kavala, Yunanistan'a; Makedonya'dan küçük bir bölge de Bulgaristan'a bırakılır.

29 Eylül 1913'te, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul Barış Antlaşması imzalanır. Buna göre Meriç Nehri sınırdır; ancak Edirne ile Meriç Nehri'nin batısında kalan Dimetoka da Türk sınırları içinde kalır. 14 Kasım 1913'te Atina'da imzalanan antlaşmaya göre Girit, Yunanistan'a bırakılır ve buradaki Türklerin durumuna düzenleme getirilir. 13 Mart 1914'te de Sırbistan'la İstanbul'da yapılan antlaşmada ise burada yaşayan Türklerin durumuyla ilgili düzenlemelere gidilir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Afrika ile ilişkisini zaten kesmiş bulunan Osmanlı Devleti, Balkanlarda ağır bir toprak kaybına uğramış, Bulgaristan'dan geri aldığı Edirne ile Doğu Trakya'da kalabilmiştir. (Armaoğlu, 1988: 51-54; Eroğlu, 1982: 69-72)

"Göç ve göçmen felâketi, 35 yıl önceki 93 Harbi'nden sonra ikinci defa, imparatorluğun nüfus dengesini altüst etmiştir. Milyonla göçmen, her şeyini bırakarak, eriyi eriyi İstanbul'a erişmiş ve oradan Anadolu'ya, hattâ Arabistan'a dağılıp iskân edilmiştir." (Öztuna, 1990: 187) Sevinç Çokum, *Bizim Diyar'*da Balkan Savaşı'yla yaşanan göçleri "aynı sülalenin iki kolu olan Sacide Hanım ve Ali Bey ailesinin göç şekilleri"ni (Bilgi, 2006: 129) işleyerek anlatır.

Uygurlıkların doğup gelişmesinde, devletlerin kurulmasında, göçlerin önemli etkisi olduğu bilinmektedir; bununla birlikte bazı zorunlu göçlerin acı sonuçlar doğurduğu, göç etmek zorunda kalan insanların; kitleler halinde düştükleri yollarda açlık, hastalık, kötü muamele ve olumsuz hava koşulları yüzünden büyük kayıplar verdiği de bir gerçektir.

Batıya yayılma politikasının bir sonucu olarak Balkanlarda hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikasıyla zaman içinde bölgedeki Müslüman nüfusun artarak birçok yerde çoğunluğu oluşturduğu;⁴ ancak Osmanlı'nın gücünü yitirmesi ve toprak kayıplarıyla birlikte bu nüfusun göç etmek zorunda kaldığı, tarihin kayıtlarına geçmiştir.

⁴ Tuncay Bilecen, Kemal H. Karpat'ın Osmanlı nüfusu hakkında verdiği bilgiye ve Justin McCarthy'nin *Ölüm ve Sürgün*'de yazdıklarına dayanarak şu açıklamada bulunur: "Osmanlı Devleti'nin 1906-1907 yılları arasında Balkanlar'da (Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova vilayetleri) 4 milyon 158 bin 250 olan nüfusunun 2 milyon 52 bin 919'u Müslümanlardan, kalanı ise gayrimüslimlerden oluşuyordu. Balkan savaşları sonunda bu 6 vilayetten 5'i elden çıkmış, McCarthy'ye göre buradaki Müslüman nüfus, göç edenler ve hastalık ve çeşitli nedenlerle ölenler dahil %62 oranında eksilmişti. Bu sayı içinde, 313 bin 922 kişi (kayıtlara geçmiş sığınmacı sayısı), Balkan savaşları sırasında ve sonrasında (1912-1920'de) Türkiye'ye göç etti; 398 bin 849'u, çoğunluğu Yunan-Türk nüfus değişiminin bir parçası olarak, 1921'den 1926'ya uzanan dönemde geldi." (Tuncay Bilecen (2006). "Balkan Harbi Yılları, Rum Yerleşimlerine Muhacir İskânı", *Toplumsal Tarih*, S. 156, s. 32-33)

“Balkanlarda Türklere karşı kurulan komitacılık, Balkan harbinden çok daha önce başlamış, bu yüzden Türklere huzur ve sükûn kalmamış, önce Edirne ve oradan da İstanbul’a doğru göçler hızlanmıştı. Balkan savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti’nin mağlubiyeti ile sonuçlanması üzerine acı tablolar sergilenerek başlayan göçler, Balkan facialarının en acıklı safhasını teşkil etmiştir.” (Halaçoğlu, 1994: 31) *Bizim Diyar* romanında bu göçler bütün trajedisiyle gözler önüne serilir. Baskıya ve zulme maruz kalanın yalnızca Ali Bey ailesi olmadığını bilen okur; roman kişilerinin yaşadıklarında, Balkan Türklerinin yaşadıklarını bulur; hem göç arifesinde hem de İstanbul’da sonlanan göç boyunca bir ailenin başından geçenler, göçe zorlanan Balkan Türklerinin sarsıcı gerçeğini yansıtır.

“-Zamanımız yok ana, haydi! dedi gelini Mükerrerem Hanım.

Eşyalar gelişigüzel denk edilip arabalara yükleniyor.

-Lüzumlu olanlar alınsın, diyor Cemil Enişte. Bunca ağırlık yeter.

Radoviçe... Ağâh ormandan kuşlar getirirdi. Gece yıldızlar sarardı göğü, dışarlarda oturulurdu. Çiçek kokularını toplayıp dağıtan hafif bir esinti...” (s. 198)

Cemil Bey’in udu eşliğinde geçen mavi akşamlar, yeşeren asmalar ve ilk meyvelerin lezzetini paylaşmalar, “Zorluk Selânik’e varıncaya kadar. Selânik bir büyük şehir. Selânik, hâlâ bizim” (s. 199) düşüncesiyle çıktıkları yolda, an geçtikçe biraz daha uzaklaşır; evler, evlerin odaları, her şey geride kalmıştır.

Ali Bey’in kardeşi Sacide Hanım, hiçbir şey alamadıkları fikrindedir; onun söylenmelerine, kocası Cemil Bey karşılık verir:

“-Bre hatun benim udum bile alınmıştır. Sen ne söylersin? Çalıvereceğim size. Mangalı da yakar başına geçeriz. Şöyle oynak havalar çalarım.

-Biz de oynarız... Değil mi gelinim? Döne döne oynarız. Nerde uygun yer görür, dururuz değil mi Cemil Bey? Muhacir olmuşuz artık. Bağı bahçeyi, Abdullah Bey’in çeşmelerini, koyduğu, diktiği her taşı bırakıp gitmedeyiz. Arkamızda dimdik durur mu bu taşlar? Yıkarlar değil mi gelinim? Yıkar da geçerler. Kalk da gör benim cömert elli babam, fakirlerin babası Abdullah Bey! Rumeli ne hale gelmiştir gör! Kızın torunun yollara düşmekte ve senin ocağını terk etmektedir, gör! Mangal yakar, döne döne oynarız.” (s. 200)

Bu sözler; yurt yuva bilinmiş, ekilip biçilmiş ve kuşaklar yetiştirilmiş Rumeli toprağından ayrılmanın acısıyla, bir sayıklama halinde söylenmiş sözlerdir. Sarındığı muşambadan sıyrılarak iki eliyle yakasını tutup yırtmaya uğraşan Sacide Hanım’ın yakarıları dinmez:

“-Açmasın bir daha bu topraklarda güller, açmasın! Yanık yanık inildesin bülbüller. Sönsün yeşillik! Gök çöksün ah! Döne döne birbirini yesin halk. Arasın eski günleri. Arasınlar Osmanlıyı. Perişan olsunlar.” (s. 200)

Mükerrerem Hanım, kayınvalidesine sarılarak acısını hafifletmeye çalışır:

“-Gözünü yum benim garip anam, bakma sağa sola. Bakma ki yüreğin daralmasın.

İlerde yüklü arabalara, koşar gibi yürüyen insanlara takıldı gözleri...

-Bakma, dedi. Görme bu selli gidişi. Bu sağnağı görme.” (s. 200)

Sacide Hanım ailesinin Radoviçe’den ayrılışı, romanda karşılaştığımız ilk göçtür ve muhacirlik yolundaki ilk ölüm de Cemil Enişte’nin bir süngüyle can verişiyile gerçekleşir.

İkinci göç de Usturumca’dan gerçekleşecektir. Ali Bey’in konağına sığınan göçmenlerden çoğu hastadır; kışın soğğunun dayanılmaz olduğu günlerde Asiye de Selânik’ten konağına gelmiştir. Bulgarların Usturumca’ya yaklaşmaları, herkesi tedirgin etmiş, konaktakiler de yöre halkı gibi sığınmak için camiye seçmiştir; Ali Bey’le Gülsüm Ana konakta kalırlar; gelinleri Zeynep ve babası Rıza Hoca da yanlarına gelir. Mihail, Bulgar askerleriyle kapıya dayanarak Rıfat’ı sorduğunda, romanın okuru yeni bir ölümle karşılaşmak üzere. Ordularının Tekirdağ’a dayandığını, Çarigrad’a girmelerine az bir zaman kaldığını söyleyen Mihail, Gülsüm Ana’ya doğrulttuğu tüfeğinin tetiğine asılınca Ali Bey de Mihail’e yapışır;

Usturumca'nın babası Ali Bey'in kanı, sofanın tahtaları üzerine yayılır. Rıza Hoca ve Gülsüm Ana Ali Bey'i gömdükten sonra camiye giderler. Birkaç Bulgar askeri cami çevresinde dolaşır durmaktadır. Göçtüğü sanılan Neyzen Dede de yola çıkmıştır; ama "bu yerleri bırakma" diyen sesi dinleyecek ve gitmekten vazgeçecektir.

"Evleri, dükkânları ve çiftlikleri ellerinden alınan Türkler, göç etmek için araba, öküz, at, katır gibi vasıtalara ihtiyaç duyarlar. Ama çoğu zaman kendilerine ait mal varlıklarının ellerinden çıkmış olduğunu görürler. Mesut zamanlarında efendilerinin iyiliklerini görmüş, ekmeklerini yemiş gayrimüslim çiftlik elemanları, rüzgârın tersine dönmesi ile bir anda köylerin ve mülklerin yeni sahipleri olmuştur. Yola çıkmaya hazırlanan Türk aileler, bu yeni zenginlerden bizzat kendi mallarını para vermek suretiyle satın almak zorunda kalırlar." (Altunış Gürsoy, 2012: 115) Romanın ikinci göçü Gülsüm Hanım'ın kararıyla Usturumca'dan başlar. Ailenin yola koyulması için gerekli at ve araba yanlarında çalışmış olan Koço tarafından sağlanır. Bu da karşılık beklemeden yapılan bir yardım, vefa borcunun ödenmesi değildir.

"Koço ellerini oğuşturuyordu.

- Getiresin bize iki araba, dedi Gülsüm Ana. Yorganımızı yükümüzü koruz. Hastamızı taşıyız. İşte, ancak bu kadar parayı bir araya getirmişiz.

Koço paraları saydı. Gülsüm Ana titreyerek bekledi. Başını ağır ağır kaldırdı Koço.

-Konaklarda bey gibi yaşadın Koço. Daha ne istersin. Selânik'i de veriyoruz. Aç düşeceğimiz yollara. Karşımıza ne belâlar çıkacaktır bilemeyiz. Ölmeye gidiyoruz Koço. Çok görme bize bu öküzleri.

-Öyle olsun, dedi Koço." (s. 212)

Malı mülkü Bulgarlarca talan edilen, kocasının çizmelerini Koço'nun ayağında gören Gülsüm Ana için olup bitene dayanabilmek çok güçtür; yine de başka felaketlerin doğmasını önlemeye çalışır. Gözyaşlarını gizlemeye çalışırken kızlarından yüzlerini örtmelerini, ellerine birer değnek almalarını ister; una bulanmış saçlarıyla ihtiyar bir görünüme bürünecek kızlarını taciz ve tecavüzden koruyacak, savaş zamanının bu âdetine sığınacaktır. Tapuların iyi saklanması, ayakların çuval parçalarıyla sarılması da Gülsüm Ana'nın tedbirleri arasındadır.

"Terkedilmiş yıkık köylerin sessizliği içinden gelip geçtiler. Sonra cesetler, pıhtılaşmış kanlarıyla çizildi gözlerinin içine. Elleri dikenleri kavrayıp sıkılmış bir asker, derenin ince kıpırtıları içinde bir kadın, ağaç dibinde yanyana birbirlerine sokularak ölmüş iki asker, uzaktan dürümlü bir beyaz bez parçası gibi görünen, ağzından kanı boşalır vermiş bir bebek, daha ilerde, sırt üstü devrilmiş, kollarıyla, yüzünü örtmüş cansız bir kadın... Sonra at leşleri, dayanılmaz bir kokunun uzun yollar boyunca hissedilmesi, sonra yağmur..." (s. 215)

Bu tek paragraf, savaşın dehşetini özetler gibidir; "r" sürekli sessizinin sağladığı aliterasyonun, anlatımdaki etkiyi güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Sevinç Çokum, sözü Gülsüm Ana'ya bırakır:

"-Günleri karıştırdım, dedi Gülsüm Ana. Yüz yıldır yollarda gibiyiz. Bu yol unutulmaz, bu gördüklerimiz unutulmaz kızlarım. Her adımda yeni acılarla doldu yüreklerimiz. Taş olduk kaya olduk kızlarım. Sırat köprüsünden geçer gibiyiz. Yüz kere düşer ölür diriliriz." (s. 215)

Bir ara Rum askerlerinin içine düştüklerini fark eden Asiyé'nin haykırışıyla sessizce beklemeye koyulurlar. Rıza Hoca öne çıkıp yerlerini, yurtlarını terk ettiklerini, Selanik'e doğru gittiklerini söyler. Askerin biri yaklaşarak Gülsüm Ana'nın beline el atar ve çabuklukla keseyi çıkarıp arkadaşına fırlatır. Sonra bir diğeri, Asiyé'nin başındaki örtüyü çekerek kulaklarındaki elmas küpeleri koparır. Asiyé acıyla yıkılıp düşünce Mürvet'le Ahmet, bağırarak annelerinin üstüne kapanırlar. Asker çırayı Ahmet'in bacaklarına değdirir; çocuk bağırıp kaçmaya çalışırken o gülmesini sürdürür. Birden ortalık Zeynep'in çılgınlıklarıyla sarsılır; sağından solundan hızla geçen ateşler arasında sürüklenip kaçırılır; Gülsüm Ana'nın "sırma saçlı, ince dal"ı, biricik gelini, babasının yanında kaçırılmıştır. Rıza Hoca, bu acıya fazla dayanamayarak ölür; geride kalanlar, sadece kadınlar ve çocuklardır; öylece varılır Selanik'e; ama varılan yer,

Osmanlı toprağı değıldir artık; Yunanlılar Selanik'e girmişlerdir, sokaklar "zito" sesleriyle çınlamaktadır. Haşim Dayı'nın konağına yerleşen kafile, Rifat'ın İstanbul'da, Asiy'e'nin kocası Ethem'in Arnavutluk'ta olduğunu öğrenir. Selanik'teki Türkler şaşkınlık içindedirler ve sayısız muhacir kentten ayrılmak için vapur beklemektedir. Haşim Bey, muhacirlerin yanına gittiğı bir gün iki kişi tarafından takip edildiğini fark eder; vurularak öldürülmesi gecikmez.

Üçüncü göç Selanik'ten başlar; ailenin bir gemiye binerek çıktığı yolculuk, Usturumca-Selanik arasında yaşadıkları zulmün uzağındadır. Bu göçte yanlarına Asiy'e'nin Selanik'te oturan kayınpederi Faik Bey'le eşi Nevbahar Hanım, Haşim Bey'in karısı İclal Hanım ile henüz bir bebek olan Enver de katılır. Gemi bir sabah vakti Çanakkale Boğazı'na ulaşır.

"İstanbul... Sık ve yüksek ağaçlar, güneşli meydanlar, güvercinler, tramvaylar, köprü, havagazı lâmbaları, arnavut kaldırımları... Faik Bey bir araba buldu. Arabacı yüklerin taşınmasına yardım etti." (s. 229)

Ekim 1912'de coşkuyla başlatılan savaşın kasım ayında Rumeli ordularının ağır yenilgisine dönüşmesi üzerine İstanbul'da büyük bir telaş ve karmaşa başlar. Muhacir kabileleri kışla birlikte İstanbul'a ulaşır; camiler, hanlar, tekkelerin avluları, medreseler muhacirlerle dolup taşar. İstanbul, hemen yanı başında yaşanan felaketin sonuçlarını her bakımdan derinden yaşamaktadır. Sadece şehir merkezinde 20.000'in üzerinde can alan kolera salgını nedeniyle hastanelerde yer kalmamıştır. Bu safhada Şehremini Cemil Paşa'nın gayretleri etkili olmuş; temizlik ve diğer hizmetler için personelin yanında muhacirler de yevmiye ile çalıştırılmıştır. (Akad, 1994: 94) Ali Bey'in ailesi böyle bir ortamda ulaşır İstanbul'a. Çekilen onca acının yorgun düşürdüğü Gülsüm Ana, kızlarının yanında, burada ölür.

Âdet ve Gelenekleriyle "Bizim Diyar"daki Türk Kimliği

"Kökleri toprağından sessizce söküyorlar mı şimdi? Birgün yollara düşülse, insanın elini ayağını sağ kalabilme isteğinin dışında bir acı, bir öfke kısıkvrak yakalamaz mı? Çünkü, gök yıldızlarını çekip almıştır. Sular kurumuştur, yeşiller sönmüştür. Nasıl yürür insan, sırtında beyninde, yüreğinde kubbelerin, çeşmelerin, mezar taşlarının ağırlığı varken... Ezilebilir onca ağırlığın altında, ölebilir. Kırılan bir mermer sesidir bu. Ölebilir." (s. 68)

Sezai Coşkun, Çokum'un; "Rumeli'yi 'ruh' sahibi bir varlık olarak" (Coşkun, 2003: 43) ele aldığını söyler, mekâna yüklenen anlam ve insan-mekân ilişkisi açısından bakıldığında *Bizim Diyar*'da da yazarın bu tutumunu sergilediğı görülür. Roman boyunca; Usturumca, Üsküp, Selanik, Manastır, Radoviçe gibi yerleşim yerleriyle karşılaşan okur, Balkan coğrafyası için kullanılan "bizim diyar" ifadesiyle de sıklıkla karşılaşır. Bu "bizim" olma niteliği, ona; kültürel özellikleri açısından da Türk'e ait olanı yansıtmaya niteliği kazandırır.

Sevinç Çokum'un ayrıntıları seçen dikkatinin betimleyici anlatımla buluştuğı pek çok sayfada Balkan Türklerinin, kültürel özelliklerini koruduğına, maddî-manevî değerlerine sahip çıktığına tanık olunur. Orhan Söylemez, *Bizim Diyar*'da, Sultan Abdülhamit ve Sultan Reşat dönemindeki Osmanlı Devleti'nin; hürriyet için verilen çabanın yanı sıra Türk gelenekleri ve âdetleriyle de verildiğini belirterek "gençlerin evliliğı, çeyizin hazırlanışı, Gülsüm Ana ve kızlarının yıkanma günü kadın bakış açısıyla anlatılmıştır" der. (Söylemez, 2003: 40) Romanda, Söylemez'i doğrulayan çok parça vardır:

"Küçük altın taslarla dökülüyordu su. İçerde nalın sesleri ve gülüşmeler yankılanıyordu. Hamamcı kadın, dıştaki bölmeye sofrayı hazırlıyordu. Koço'nun getirdiğı baklava, börek tepsilerini gören, dışta kapının önüne yığılmıştı. İkinci bölmeye geçildiğinde kadınlar, Pembe'yi inceden inceye süzdüler. Hani evlenme çağındaki kızlara nasıl bakılırsa öyle." (s. 13)

"Hem konuşuyor hem de sandık içindekileri parmaklarıyla okşayıp bir bir çıkarıyordu. Peşkirler, dokuma çarşaf, kilimler, yağlıklar, çevreler, mendiller, uçkurlar, bindallılar, şalvarlar, cepkenler, bohçalar, yastık yüzleri, yaygılar, çeşitli torbalar, keseler, sedef nalınlar, gümüş taşlar, sırma işli Kuran kapları, seccadeler, içlikler, çoraplar, oylar, nihâliler, kehribar, akik, nefes tesbihler, kadifeler, atlaslar, döşemelik

çatmalar, canfesler, çuhalar, şayaklar, klaptanlı kumaşlar, manyalukalar, uçuk renklerde sırma işli telliler, şetariler ortaya saçıldı. Gül, lavanta ve misk kokusu birbirine karışıp ağırlaştı. Çeyizlerin en üstüne düşen bir lâhuri şal kıvrım kıvrım açılıp bir yaz bulutu gibi döküldü." (s. 20-21)

Özenli çeyiz hazırlıkları gibi düğünlerde de geleneksel uygulamalar sürdürülür. Asiyé'nin düğünü şöyle anlatılır mesela:

"Sabah mor dağlara gün değdiğinde, davullar vuruldu, zurnalar ağır ve yanık bir havaya giriştiler. Düğüncüler yolları doldurdu. Ta Üsküp'ten, Manastır'dan, Selânik'ten, Serez'den gelenler vardır. Delikanlıların sırma cepkenleri göz alıcı, çarıklar, fotinler yepyenydi. Eski, solmuş fese rastlanmıyordu. Fesler kalıplı, şayak ceketler yeni... Mor kadifeler, al kadifeler giyinip, mahmudiyeler takınmış kadınların, kızların gülüşmeleri duyuluyor. Düğün burada yapılacak, daha sonra Selânik'e doğru yola çıkılacaktı. Yollara, evlere güller serpilmişti... Yorgo da gelmişti düğüne. Birbirine benzeyen ipek giyimli iki esmer kızı, kadınlar tarafına alınmıştı. Gülsüm Ana'nın yufka açmaktan beli doğrulamıyordu. Akşama doğru, bahçede fenerler yakıldı. Av kuşları ve kuzular, geniş bahçenin çeşitli yerlerinde yakılı ateşler üzerinde döndürülmeğe başlandı. Rakı içenler için bahçenin ayrı bir köşesine sofrâ kurulmuştu. Yorgo o sofraya alınmıştı. Haşim Dayı da onun karşısına oturmuştu. Cemil Enişte'nin udu unutulmamıştı. İnce saz takımının çaldıkları bir iki şarkı sessizlik içinde saygıyla, iç çekilerek dinleniyordu." (s. 76)

Zor zamanlarda bile âdetlerin, geleneklerin sürdürüldüğü görülür. Rıfat'ı cepheye gönderen Gülsüm Ana, şiddetli yağmura ve üzüntüsüne rağmen, oğlunun arkasından su dökmeyi ihmal etmez:

" 'Rahmet yağsın dursun. Biz yine âdetlerimizi terketmeyelim. Şu suyu ardından döküverelim ki tez gelsin.' diye düşündü Gülsüm Ana. Sonra avluda yalnızca yağmurun sesi. Gittiler. İçeriye girdi. Dizleri üzerine çöktü." (s. 183)

Dinsel inanışların kültürler arasında birtakım farklılar doğurduğu, bu farklılıkların gelenekler yoluyla günlük yaşayışı etkilediği görülür. Pembe'nin Radoviçe'de gayrimüslim gençlerin eğlencesine katılması üzerine yaşananlar, bu farklılığın derecesini gösterir niteliktedir. Sırp kızları ve delikanlılarının tulum ve zurna eşliğinde serbestçe el ele tutuşmalarını; "kolo" oynayan delikanlıların fermenelerini, pırıl pırıl parlayan çizmelerini hayranlıkla izleyen Pembe, şarap içen neşeli gençlerin "gusla"dan yayılan nağmelerle duygulandıklarına tanık olur. İçlerinden biri Pembe'yle yakından ilgilenir ve onu aralarına almak ister:

"(...) Hem Pembe'nin öteki kızlardan farkı nedir? 'Ya benim meydana çıkmaktan geri duruşuma sebep nedir? Güzelliğim neden saklı gizli dursun? Saçımın perçemi neden serbestçe alınma düşmesin. İşli cepkenimle, bilekte büzülü al şalvarımla neden dönmeyeyim ortalarda?' Böyle düşündü ama, görgüsü, inanç ayrılığı yüreğini ezdi.

-Bu oyunu bilmem ben, dedi. Bizim oyunlarımız başkadır.

-Bizim aramızda öğrenirsin güzel hanım, dedi çocuk." (s. 23)

Pembe'nin Sırp gençleriyle birlikte dansa katılması çevrede hiç de hoş karşılanmaz; özellikle Gülsüm Hanım'ın "Pembe Kızımın adı dillendi eyvah! Ben öleyim" (s. 24) şeklindeki feryadı, kadının üzüntüsünün ne denli büyük olduğunu açıkça ortaya koyar. Gülsüm Hanım kızına küser ve bu küslük, Pembe'nin merdivenlerden düşüp kalçasını kırmasına dek sürer.

Haşim Bey'le Asiyé arasında, Selânik'te geçen konuşma da kültürler arasındaki farklılığın bir göstergesi sayılabilir:

"(...) Dayısı çiçekçileri gösteriyordu.

-Ecnebi erkekler hanımlara buralardan çiçek alıp gönderirler.

-Biz çiçekleri mendillere işleriz dayıcığım.

-Şu binada balolar olur. Kadınlar erkekler vals yaparlar." (s. 60)

Bizim Diyar'ın; parçalanmış yurtlarından sürgün edilen bir toplumun sahip olduğu kültürel yapı sayesinde ayakta durabilmesine sahne olduğunu söyleyen Sezai Coşkun sözlerini şöyle sürdürür: "Balkanlarda yaşayan Türk toplumu gündelik yaşayıştan, türkü-şarkılarına kadar tüm dünyalarını sahiplendikleri kültürle ortaya koymuşlardır. Kültür, bu insanlara iki yönlü bir işlevle gelmektedir: Kültür sayesinde kendine güç bulma ve kültüre sığınma. Türk topluluğu kültürlerini yaşatmak için çaba sarf eder. Gülsüm Ana'nın yöre halkına sunduğu ziyafet sofraları kısa zamanda gündelik yaşamı düzenleyen bir unsur olmuş; toplum bu ziyafet sofralarındaki duruma göre şekillenmiştir. Bu ziyafet sofralarının azalması, gelen insanların gelmemeye başlaması barış içinde yaşayan toplulukları da birbirinden ayırmıştır." (Coşkun, 2009: 285)

Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi, Balkanlardaki hoşgörü ortamının bozulmasına neden olurken kültürler birbirlerinin değerlerine tahammül edemez olurlar: "Daha önceleri Besmele-i Şerif Rumların, Sırların dükkânlarında da bulunurdu. Şimdi bu levhaları hristiyanlar dükkânlarından kaldırmışlardır. Nicedir Niko ve İbrahim şakalaşmaz olmuşlardı." (s. 86)

Rifat, çetecileri yakalamak için geldiği bir Türk köyünde ezan okutur, namaz kılınabilmesi için gerekli ortamı hazırlar. Gülsüm Ana ilahiler söyler. Neyzen Dede aracılığı ile de tasavvuf kültürü söz konusu edilir; camiye yakın, bahçesinde güller açan, ahşap bir evde oturan Dede, ney üflediğinde "güneşin doğuşundaki renk renk açılışları, kat kat geçişleri" (s. 166) vermektedir ki bu ses, Kerime'nin içinde kopan fırtınaları dindirir; Dede'nin sözleriyle dertlerinden arınır. "Gün gelir neyler susar, kurulu düzen dağılır. Bu yüzden son sesleri duymak için..." (s. 167) diyerek de huzurlu günlerin sona ermekte olduğunu sezdirir; artık bütün kapılar kilitlenmektedir.

Seval Şahin, "Çokum'un eserlerinde genellikle ortaya koyulan Türk kimliği başka bir ulus içinde yaşayan Türklerin kimliklerini koruma ve bunu korunmuş bir şekilde arkadan gelen nesle iletme şeklindedir" diyerek *Bizim Diyar'ı*, yazarın; "öteki" ve "kimlik" kavramına bir bakış açısı getirdiği romanları arasında sayar; bunu da tarihe yer vermesiyle ilişkilendirir (Şahin, 2011: 154). *Bizim Diyar'*da, Türk kimliğinin özenle korunduğunu ve bundaki samimiyeti görmek mümkündür; Türk olmayana bakış, yani "öteki" algısı, Osmanlı'nın güç kaybetmesiyle değişime uğramıştır; gayrimüslimlerin Türk'e bakışı da değişmiştir çünkü.

Metinlerarasılık Bağlamında "Bizim Diyar"a Bakış

"Ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan

Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek"

Sevinç Çokum'un romanı, adını; Yahya Kemal'in, "1918" adlı şiirinin bu beytinden alır ve kitabın kapağını açan okurların karşılaştığı ilk şey de bu mısralardır. Epigrafla roman arasındaki anlamsal bağ, roman boyunca sürer. "Bizim Diyar", Rumeli'dir; yazar, Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarını, Balkan savaşlarını kapsayan bir süreci, Ali Bey ailesi ve çevresinde yaşanan olaylarla yansıtırken Balkan topraklarının yitirilmiş olması, bütün trajedisıyla gözler önüne serilir.

Her metnin, bir başka "kültür metni"nin özümlemesi ve dönüştürülmesi sonucu oluştuğunu söyleyen Mehmet Rifat'ın da belirttiği üzere; "yazınsal metinler, bir kültür bütünlüğü oluşturan öbür metinlerle, öbür dizgelerle bir bağlantı kurabilir. Bu öbür metinler, aynı kültür çağına ve uzamına ilişkin olabileceği gibi, başka kültür çağlarından ve başka kültür uzamlarından da gelebilir. (...) metnin, kendi yapısı içinde başka metinleri barındırması, başka metinlerden 'gizli' alıntılar taşıması, başka metinlerin vardığı görüş ve düşünceleri geliştirmesi, ortaya *metinlerarası ilişkiler* sorununu çıkarmıştır." (Mehmet Rifat, 2009: 97-98) Gonca Gökalp Alpaslan'ın ifadesiyle de "[b]ir metnin doğrudan ya da dolaylı olarak, açıkça veya örtülü biçimde başka metin ya da metinlerle bağlantılı olması halinde metinlerarası ilişki doğar." (Gökalp Alpaslan, 2007: 9) *Bizim Diyar'*da metinlerarası görünüm "alıntı" ve "gönderge" biçiminde karşımıza çıkar ve yazarın, diğer metinlerle kurduğu bu ilişki, romanın anlamsal etkisini pekiştiren bir nitelik taşır.

Kubilay Aktulum, "alıntı"nın "bilinçli, istemli bir anımsama" olduğunu vurgulayarak şöyle der: "Başka metne ait bir kesit yeni bir metne sokularak ona yeni bir anlam yüklenir. Bir söylem biriminin başka bir söylemde yinelenmesi olan alıntı ile yalın bir söylemlerarası/metinlerarası ilişki kurulur" (Aktulum, 2007: 95); "gönderge" ise "yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinir"ken "okuru doğrudan bir metne gönderir" (Aktulum, 2007: 105) *Bizim Diyar'*daki alıntı ve göndergeler, roman kişilerinin güncel ve siyasal konulardaki görüşlerinin, duygusal tepkilerinin, toplumsal koşullardan ne derecede etkilendiklerinin aktarılmasında önemli bir rol üstlenir.

Namık Kemal adına, Ali Bey'le Haşim Bey arasında geçen bir konuşmada rastlarınız mesela:

"-Şunca yıl baskı altındayız. Başımızı iki omuzumuz arasına saklar dururuz. Neden hürriyet sözü yabancı gelir kulağınıza? Bilirim ki Namık Kemal'in şiirleri de bu eve girmez.

-Ben bu memleketi Midhat Paşa'dan da Namık Kemal'den de iyi tanırım oğlum. Elimizde mavzerle eşkiya kovalayan bizizdir, onlar değil.

-Lâkin siz hiç zindana girmediniz enişte." (s. 9)

Başka bir gün, Haşim Bey, Kerime'ye; Abdullah Cevdet'in, mektubunda yer verdiği şiir tercümesini okutur:

" 'Ey kadîm Yunanistan'ın güneşlerini terennüm eden, sen ki soğuk bir gün dondurabilir, benim gençliğime benziyorsun, o gençlik ki terennüm ediyordu ve ölecek. Gönüllerin baharında bu vech ile serin ve sabahî bir ses çıkar. Ey ağustos böceği cümlemizde ötersin, cümlemizde akşama doğru ölürsün..' " (s. 164)

Zaman zaman dayısının kitapları arasında dolaşan ve onunla edebiyat sohbetleri yapan Kerime, Abdullah Cevdet'in Fransız şair Guyau'dan⁵ yaptığı tercümeyle beğenmediğini söyler. Şiirdeki "kadîm Yunanistan" ifadesi de hiç hoşuna gitmez; "Abdullah Bey bu gibi işlerle mi vakit geçirir?" (s. 164) diyerek tepki gösterir. Yanında getirdiği gazeteleri, mecmuaları karıştıran Haşim Bey, Kerime'ye; "Genç Kalemler"den haberi olup olmadığını sorar.

"Sonra okumağa başladı. Turan şiiri Kerime'nin o durgun yüzüne bir telâş, şaşkınlık çizgileri ekledi. Çırpınan bir su gibi...

'Oğuz Han. İşte budur gönlümü eden mülhem.' Sonra o coşkun sular geri çekildi. Yeniden kabarıp öteden öteden yürüdü, taşıtı.

'Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan..

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir. Turan.' " (s. 165)

Kerime'nin; dayısından okumasını istediği "Turan", Ziya Gökalp'in Türkçülük fikrini ortaya koyduğu bir şiiri olarak 1911'de "Genç Kalemler"de yayımlanır. Haşim Bey'in eşi İclâl Hanım'ı da derinden etkilemiş olan şiir, Kerime için de sarsıcıdır. Genç kız sorar: "Peki nerde dayı?"; Haşim Bey'in cevabı düşündürücüdür: "Toprağa atılmış bir tohum gibidir bu. Nerede yeşeriyorsak orada." (s. 165)

"Turan" şiiri hakkındaki ifadeler, Kerime'nin ve Haşim Bey'in okuma zevki ve beğenisini ortaya koymakla birlikte, roman kişilerinin düşünce dünyalarını da yansıtır. İlerleyen zamanlarda Kerime, Selanik'ten ayrılışlarının ürpertisini yeniden duyduğu bir anda, Abdullah Cevdet'in tercümesini hatırlayarak -romandaki bu ikinci anısta Abdullah Cevdet'in adı geçmez- bir iki cümle okur içinden "Şiir miydi bu, neydi? Nerde okuduğunu hatırlayamıyordu." (s. 235) Bu hatırlamama durumu, Kerime'nin romandaki gelişimi açısından da bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Okuduğunda beğenmediği, hatta dönemin koşulları nedeniyle Abdullah Cevdet'e yakıştıramadığı bu tercümenin yayım yerini hatırlamamak, Namık Kemal'in şiirlerini ezbere bilen Kerime'nin düşüncelerinin hangi konularda yoğunlaştığını da gösterir.

⁵ Abdullah Cevdet'in Fransız düşünürü ve şairi Jean Marie Guyau'dan (1854-1888) çevirdiği şiirler, "Bir Filozofun Şiirleri" adıyla ve Maarif Vekâleti'nce 1930'da yayımlanır.

Göç ettikten sonra yerleştirildikleri tekkede dahi okuma ve öğrenme hevesi sönmeyen, özellikle de seyyahların yazdığı kitapları merak eden Kerime'nin, Enver Bey'in "Hürriyet Kasidesi hâlâ ezberinde mi?" sorusuyla karşılaştığını da biliriz. Trablus'un gündemde olduğu bir zamanda "Hürriyeti ansızın açırvermiş bir çiçeğe benzetiyordum. Ellerimiz dokunduğunda dökülürdü." (s. 178-179) cevabını alan Enver Bey'in yüzüne gölge düşer. Kerime'nin, Rumeli'nin içinde bulunduğu durum karşısında karamsar duygulara kapıldığı açıktır; şöyle der:

"-Çan sesleri, mekteplerde söylenen marşlar bizim ince türkümüzü, yiğitlik türkümüzü işittirmez oldu. Boynumuz büküktür. Artık kendi diyarımızda yabancı gibiyiz. Bazen göğün üstümüze çökmesi, dağların yıkılması yakındır diye düşünüyorum." (s. 179)

Haşim Bey'in kitapları sadece Kerime'nin ilgisini çekmez. Asiye'nin de bir gün, Recâizâde Ekrem'in "Yâdigâr-ı Şebâb"ını okuyup beğendiğini öğreniriz. (s. 60)

Sevinç Çokum, İslamî değerleri öncelikli tutan ve dini bütün bir Müslüman olan Gülsüm Ana'ya da ilahiler söyler:

" 'Yar yüreğim yar, gör ki neler var

Bu halk içinde bize güler var.'

İnce, ürkek, perişanlık halini açığa koyan bir sestir bu.

'Bu yol uzaktır menzili çoktur

Geçidi yoktur derin sular var.' " (s. 26)

Gülsüm Ana, Trablusgarp yenilgisi sonrası günlerin moral bozukluğu içinde, Yunus Emre'ye sığınır yine ve onun mısralarıyla seslenir kızlarına: " 'Benim bunda kararım yok. Ben bundan gitmeğe geldim. Bazergânım metâm çok, alana satmağa geldim'. Gene Yunus söylemiş ki, 'Canlar feda yoluna, bu can kaygısı değil. Sen can gereksin bana, cihan kaygısı değil.' " (s. 190)

Gülsüm Ana'nın nakışlı kilimlerin serili olduğu sofada çocuklarına *Envarü'l Aşkın'* den parçalar okuması da tasavvufa ilgisini ve çocuklarını iyi birer Müslüman olarak yetiştirmek istediğini gösterir. Yazar; geleneklerine bağlı, yardımsever, eli ve sofrası açık, dindar kişiliğiyle tanınan Gülsüm Ana'ya Ahmed-i Bîcân'ın 1451'de tamamladığı bilinen dinî, tasavvufî eserini okutur; söz konusu eseri, kitabın bir bölümünü bazen kendisi anlatacak kadar iyi bilen Gülsüm Ana'nın kişiliğine de uygun düşen bir eylemdir bu.

" 'Hak Tealâ, Ezrail Aleyhisselâm'a buyurdu: Yerin dört tarafından toprak aldı. Anıncün beni âdemin suretleri ve levnleri muhtelif oldular. Hak Tealâ emretti ki, anı balçık ideler, acı ve tatlı ve tuzlu su ile onlar dahi balçık ettiler.' " (s. 16)

Romanda gayrimüslimlerin okuduğu, paylaştığı isimler de vardır. Rifat, yanlarında çalışan Koço'yu düşündüğünde; ondan *Monte Kristo Kontu'*nu dinlediği geceleri hatırlar. Alexandre Dumas'ın 1844'te tamamladığı bu çok sevilen romanı, Avrupa'daki Türk algısı hakkında fikir vermekle birlikte Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'yı sıkça anması bakımından da dikkat çekicidir. İntikam duygusunu işlemesi ve Arnavutluk'la Yunanistan arasında nüfuzunu genişleten Ali Paşa'yı anması göz önüne alındığında, *Monte Kristo Kontu'*nun Koço tarafından anlatılması, okuru düşündüren bir nitelik kazanmaktadır.

"Çocukluğundaki Koço'yu düşündü. Monte Kristo'yu anlatırdı bazı geceler. Rifat dinlemekten hiç usanmazdı. Öylesine heyecan duyardı. O yıldızlı gecelerde. Koço... Onu sevememiş olamazdı." (s. 78) *Bizim Diyar'*da anılan bir başka isim de Puşkin'dir; Peder Hristo da kendisini çok duygulandıran bir Puşkin şiirini yeniden okuması için Teğmen Sarafof'a ricada bulunur: "-Puşkin'in bu şiiri beni çok duygulandırır, diyordu Hristo. Bir daha okuyun Teğmen Sarafof. Bir daha..." (s. 45) 1829'da Rus ordusunun Erzurum seferine gözlemci olarak katılan Puşkin'in, izlenimlerini *Erzurum'a Seyahat'*inde yansıttığı bilinir; Rus halkının günümüzde de çok sevdiği bir şair olan Puşkin'de Türk-İslam kültürünün izlerini görmek mümkündür. Balkan coğrafyasının farklı kültürlerle ev sahipliği yaptığı düşünülürse, romanda

Puşkin'in seçilmesi; onun farklı kültür kaynaklarından beslenen ve Doğu'yu bilen şair kimliği aracılığıyla kültürler arası etkileşimin doğallığına işaret edildiği biçiminde yorumlanabilir.

Romanda, alıntı ya da gönderge yoluyla oluşturulan metinlerarası görünüm göz önüne alındığında edebiyat ürünleri yanında türkülerle de karşılaşılır. Bilinen bazı şarkılar, türküler söylenir; tanıdık ezgiler dolaşır Rumeli'de. Gülsüm Ana'nın "Yüksek yüksek tepelere ev kurmasınlar / Aşrı aşrı memlekete kız vermesinler / Annesinin bir tanesini hor görmesinler..." (s. 160) diyerek gezindiği olur. Asiye Selanik'te dolaştığı bir gün "Alişim'in çalındığını duyar, bundan büyük sevinç duyar (s. 61); Haşim Bey gittiği bir gece kulübünde peltek dilli bir şarkıcı kızdaki "Viran Dağlar"ı dinler; ama Rum kızının söyleyişini beğenmeyerek şöyle der içinden: " 'Sen ne bilirsin dağları, viran dağları' diyebilmek... 'Bu bizim diyârın türküsüdür' diyebilmek..." (s. 89) "Bizim Diyar", Rumeli'dir ve Haşim Bey Rumeli türküsünün, bir Rum kızı tarafından seslendirilmesini istemez; bunda zor günlerden geçilmesinin etkisi vardır.

" 'Sabah oldu ben varayım

Yoluna güller sereyim

Uyan gül yüzün göreyim' " (s. 181)

Yağmurlu bir sabahta, Rıfat'ı cepheye gönderecek olmanın acısı içindeyken Zeynep'in söylediği bu türkü, eşini çok seven ve henüz üç günlük evli olan bir kadının ayrılık öncesindeki çırpınışı gibidir. Üsküplü Sabri Kınaç'tan derlenen bu türkü gibi, romandaki diğer türküler de roman kişilerinin bir parçası oldukları coğrafyanın ürünüdürler.

Romanın sonlarına doğru da meşhur bir türküyle karşılaşılır. Roman kişinin öfkesini ifade eden bir alıntıyla desteklenen gönderge, Asiye'nin; kızı Mürvet'in zurna ve tef eşliğinde "üç beş çingene"yle oynayışına tepkisini ortaya koyar. "Bahriye Çiftetellisi" olarak da bilinen, Türkiye'nin hemen her yöresinde ve Balkanlarda çalınıp söylenen türkünün romandaki işlevi, İstanbul'a zorunlu göçün roman kişisinde yol açtığı acı ve öfkenin yansıtılmasıdır:

"-Öleydim, dedi. Ben sana sahip çıkamadım, öleydim. 'Kadifeden kesesiymiş' Ha? Oturmuş da kumar oynarmış... Baştan aşağıya süzdü kızını. İncecik ayak bileklerine vardı bakışları. Yüreği sızladı. Yemeninin açıkta bıraktığı kulaklarda sahte küpeler... Elmacık kemiklerinde hamlıktan kurtulmaya yüz tutmuş elmaların pembeliği.." (s. 259)

Haşim Bey'in bilgisi ve okuma kültürü, Kerime'nin entelektüel konulara ve edebiyata ilgisi, Gülsüm Ana'nın dindar kişiliği ve diğer karakterler hakkında ipuçları taşıyan birçok sayfada metinlerarası öğelerden sıkça yararlanılır; yazarın bu tutumu, roman kişilerinin gelişim özellikleriyle birlikte iç dünyalarının da yansıtılmasına katkıda bulunur. Metnin içerisine bağlama uygun olarak yerleştirilen bu öğeler, edebî konularda belli bir birikime ulaşmış okurun daha da ayrıntılı düşünmesine imkân verir.

Bizim Diyar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesi üzerine göç etmek zorunda kalan bir ailenin yaşadıklarını, Rumeli'de başlayıp İstanbul'a uzanan hikâyesini anlatan bir romandır.

Tarihsel ve toplumsal gerçekleri romancı gözüyle ele alan Sevinç Çokum, dönemin koşullarıyla roman kişilerinin kaderini iç içe geliştiren bir kurgu oluşturur. Diyaloglar, tarihsel zaman faktörünün hep canlı tutulmasını sağlayacak bilgilerle ve tartışmalarla yüklüdür; bununla birlikte roman kişilerinin, insanî yanları göz ardı edilmeden, yaşadığı zaman ve mekândan da koparılmadan macerasıyla anlatılması, *Bizim Diyar*'ın başarısıdır. Romana adını veren "Bizim Diyar", Osmanlı'nın; beş yüz yıl "Rumeli" diye adlandırdığı bir coğrafyadır. Türk kültürünün ve dolayısıyla da İslamiyet'in yoğun olarak yaşandığı bu toprağa ait kültürel unsurların da romanda yer bulduğu söylenmelidir. Romanlarında türkü ve manilere yer veren Sevinç Çokum, *Bizim Diyar*'da da kültürümüzün bu unsurlarına başvurur. Yazarın bu tercihinin göstergesi alıntılar, bazı şair ve yazarlara yapılan göndermelerle edebî eserlerden alıntılar, metinlerarası görünüm oluşturur.

Tarihsel gerçeklere dayanan *Bizim Diyar*, değerlendirilmesi gereken özellikleri yanında Balkan topraklarının yitirilmesine yakılan ağıt niteliğiyle de dikkati çeken bir romandır.

KAYNAKÇA

- AKAD, M. Tanju (1994). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- AKŞİN, Sina (2005). *Türkiye Tarihi 4 / Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 8. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- AKTULUM, Kubilay (2007). *Metinlerarası İlişkiler*, 3. Basım, İstanbul: Öteki Yayınevi
- ALTUNİŞ GÜRİSOY, Belkıs (2012). "Türk Romanında Rumeli'nden Türk Göçleri", *TYB Akademi*, S.6, s. 107-148.
- Mehmet Rifat, *Göstergebilimin ABC'si*, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- ANDAÇ, Feridun (2002). *Söz Uçar Yazı Kalır /2*, İstanbul: Can Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 5. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BİLECEN, Tuncay (2006). "Balkan Harbi Yılları, Rum Yerleşimlerine Muhacir İskânı", *Toplumsal Tarih*, S. 156, s. 32-37.
- BİLGİ, Levent (2006). *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu'ya Zorunlu Göçler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- COŞKUN, Sezai (2003). "Sevinç Çokum'un Romanlarında Mekânın Kullanımı", *Türk Edebiyatı*, S. 356, s. 42-44.
- COŞKUN, Sezai (2009). "Sevinç Çokum'un Romanlarında Kültürel Meseleler ve Milli Kültür Unsurları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, s. 281-299.
- ÇOKUM, Sevinç (1984). *Bizim Diyar*, 3. Baskı, İstanbul: Cönk Yayınları.
- ERCİLASUN, Bilge (2009). "Sevinç Çokum ve Dört Romanı", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, S. XXVI, s. 81-108.
- EROĞLU, Hamza (1982). *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Fethi Naci (1986). *Eleştiri Günlüğü*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- GÖĞEBAKAN, Turgut (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖKALP ALPASLAN, Gonca (2007). *Metinlerarası İlişkiler ve Gılgamış Destanının Çağdaş Yorumları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Ahmet (1994). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KOCAKAPLAN, İsa (1989). "Sevinç Çokum İle Dış Türkler Üzerine Sohbet", *Türk Edebiyatı*, S. 189, s. 34-36.
- KOCAKAPLAN, İsa (2003). "Sevinç Çokum ile Konuşma: 'Ben aslında keşfedilmemiş bir şairim' ", *Türk Edebiyatı*, S. 356, s. 16-24.
- KOÇ, Murat (2005). *Türk Romanında İttihat Terakki (1908-2004)*, İstanbul: Temel Yayınları.
- ÖZCAN, Hidayet (2003). "Bir Facianın Romanı Bizim Diyar", *Türk Edebiyatı*, S. 356, s. 35-37.
- ÖZER, Adnan (2014). "Savrulmalar ardındaki dil cevheri", *Akşam Kitap Eki*, S. 38, s. 8-9.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1990). *Rumeli'ni Kaybımız*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- SÖYLEMEZ, Orhan (2003). "Göçe Maruz Kalan Türkler ve Edebiyata Aksisi; Sevinç Çokum, Didem Uslu ve Halimat Bayramuk", *Türk Edebiyatı*, S. 356, s. 38-40.
- ŞAHİN, Seval (2011). "Edebiyatta 'Öteki' ve Sevinç Çokum Örneği - Bizim Diyar, Hilâl Görününce, Ağustos Başağı ve Çırpıntılar Romanlarında 'Öteki' ", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 153-170.
- TAĞIZADE KARACA, Nesrin (2006). *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Ankara: Vadi Yayınları.
- TURAL, Sadık (1991). *Zamânın Elinden Tutmak*, 2. Baskı, Ankara: Ecdâd Yayınları.